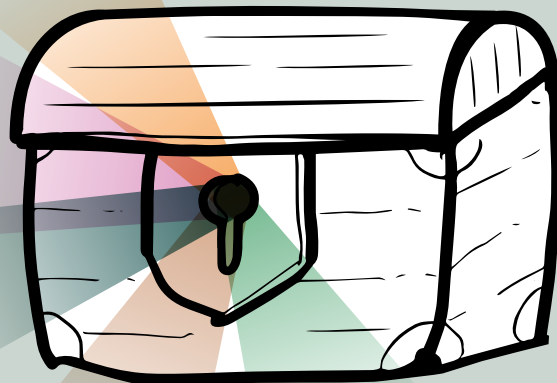

Burgerschat

IK, JIJ en WIJ in de maatschappij

Burgerschap in het primair onderwijs
Deel 1: onderbouwing van de leerlijn

Voorwoord

De toenemende behoefte aan sociale cohesie in de samenleving is de hoofdreden van de overheid om het vak burgerschap nu echt op de kaart te zetten. Voor scholen kan dit voelen als 'er komt iets bij'. Dat gevoel is reëel, want er wordt wel om een inspanning gevraagd. De omvang van die inspanning wordt duidelijk als je eerst een visie op burgerschapsonderwijs hebt geformuleerd. Wat verstaan jij en je collega's onder burgerschap? Wat hebben de leerlingen in jouw school nodig? Hoe kijk je naar burgerschapsonderwijs? Vanuit die visie benader je vervolgens het schoolaanbod. Dan wordt er helder wat je al doet en waar zich de lege plekken bevinden.

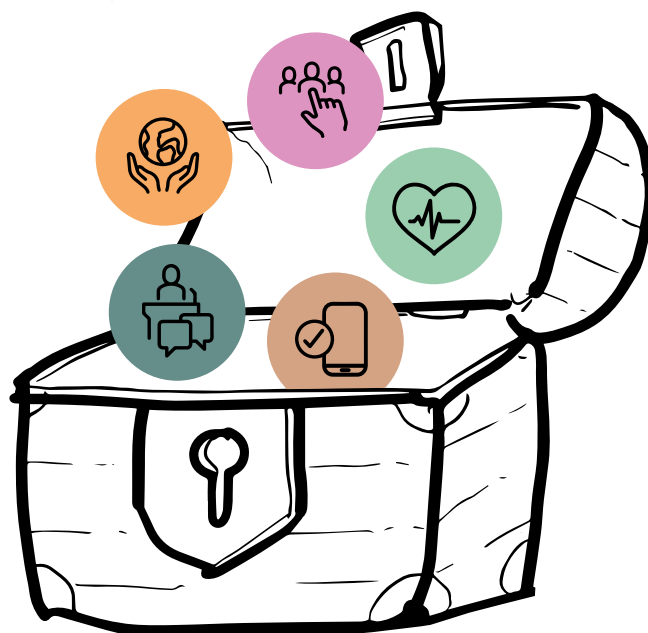
Om de ontwikkeling van het burgerschapsonderwijs in je school aan te jagen is het handig om over enige voorkennis te beschikken. Ten eerste is het nodig om te weten welke kaders en keuzeruimte er in de wetgeving over burgerschapsonderwijs zijn vastgelegd. Een leerlijn die daarop aansluit kan dit goed zichtbaar maken. Ten tweede is het nodig om te weten wat de pijlers zijn van goed burgerschapsonderwijs. Hierdoor krijg je zicht op de (her)inrichting van het schoolaanbod. Ten derde is het nodig om te weten hoe je het burgerschapsonderwijs meeneemt in de kwaliteitscyclus van je school en hoe je je op de resultaten verantwoordt (OR2). Met deze kennis krijg je zicht op het langetermijnbeleid.

Om je in deze voorkennis te voeden, geeft Helder Onderwijsadvies drie voorpublicaties uit. Deel 1 gaat over de onderbouwing van de leerlijn Burgerschat die de kaders en keuzeruimte uit de wetgeving zichtbaar maakt. Deel 2 gaat over de pijlers van goed burgerschapsonderwijs. Tot slot gaat deel 3 over kwaliteitszorg. De drie voorpublicaties zijn de opmaat naar een publicatie in boekvorm waarin de drie delen zijn samengevoegd en de leerlijn Burgerschat met alle doelen wordt gepresenteerd.

De naam Burgerschat verwijst naar het idee dat leerlingen met een schat aan competenties de maatschappij in stappen. Deze schat omvat niet alleen burgerschap, maar ook het sociaal en emotioneel leren. Deze twee gaan namelijk hand in hand. Veel scholen hebben op een of beide ontwikkelingsgebieden al een (gedeeltelijk) aanbod. Je krijgt zicht op wat je al doet als je het geheel kunt overzien en dat is wat je hier gaat lezen. Her en der zie je al wat voorbeelden van leerdoelen, zodat de leerlijn al wat tot leven komt.

Deel 1 is mede tot stand gekomen door de kundige adviezen van Kees van Overveld. Dank daarvoor! Bij de ontwikkeling van de leerlijn Burgerschat zijn betrokken geweest: Jeroen Mulder en Inge Sneekes.

Culemborg, 19 juni 2023

Inhoud

Samenvatting: de leerlijn Burgerschat.....	4
Inleiding: wat zegt de wet?.....	5
Van wet naar Burgerschat	5
Prosociaal gedrag als basis	5
Sociaal-emotioneel leren.....	6
Burgerschap	6
Zes domeinen.....	6
Sociaal-emotioneel leren.....	6
Burgerschapskennis.....	7
Inhouden van de domeinen.....	7
Zelfregulatie als basis.....	8
Gedrags- en kennisdoelen.....	8
Basiswaarden.....	8
Preventief schoolaanbod	9
Cruciale leerdoelen	9
Ik-vorm.....	10
Belevingswerelden	10
IK-, JIJ- en WIJ in de tijd.....	10
Verbindingen.....	11
Sociale en maatschappelijke competenties (OR2)	11
Visie in drie delen.....	12
Visieontwikkeling	12
Casus school A.....	13
Casus school B.....	13
Casus school C	14
Bronnen	15

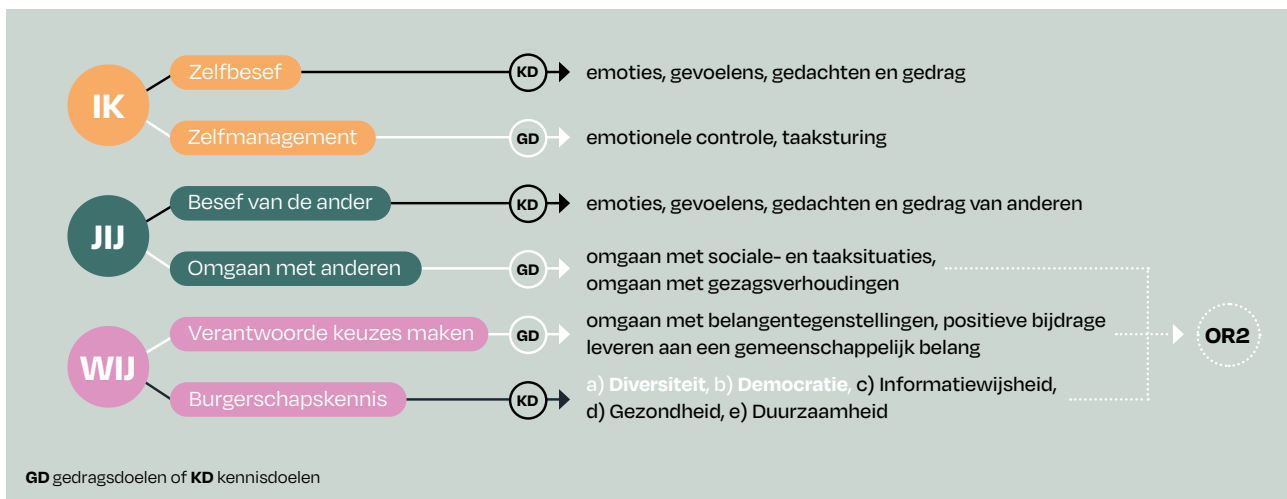
Samenvatting: de leerlijn Burgerschat

Met de leerlijn Burgerschat kan een team leerkrachten een doelgericht en samenhangend schoolaanbod burgerschap vormgeven. De leerlijn is ontwikkeld vanuit wetgeving, theorie en onderzoek, en combineert cruciale leerdoelen voor sociaal-emotioneel leren met burgerschap. De leerdoelen zijn per twee schooljaren geformuleerd: eind 2, eind 4, eind 6 en eind 8. Hierdoor ontstaat er ruimte om het onderwijs af te stemmen op de leerlingpopulatie.

De hoofdstructuur van de leerlijn Burgerschat bestaat uit persoonlijke (IK), sociale (JII) en maatschappelijke (WIJ)

competenties (*figuur 1*). Elke competentiegroep bestaat uit twee domeinen, welke inhoudelijk op meerdere manieren met elkaar zijn verbonden. Een of meerdere domeinen kunnen ook los worden gebruikt, aansluitend bij de visie of bij het al bestaande schoolaanbod.

Drie domeinen, namelijk *Omgaan met anderen*, *Verantwoorde keuzes maken* en van *Burgerschapskennis* de thema's Diversiteit en Democratie vormen samen de sociale en maatschappelijke competenties waarop scholen zich moeten verantwoorden (OR2).

Figuur 1: de leerlijn Burgerschat

Met de leerlijn Burgerschat kan een team leerkrachten een **doelgericht** en **samenhangend** schoolaanbod **burgerschap** vormgeven.

Inleiding: wat zegt de wet?

In 2021 is de onderwijswetgeving aangescherpt om de burgerschapsopdracht aan scholen te verduidelijken¹. Feitelijk gaat het om een uitwerking van een aantal kerndoelen voor het primair onderwijs (SLO, 2017). De kaders van het burgerschapsonderwijs zijn beschreven in *figuur 2*. De concrete invulling ervan is de verantwoordelijkheid van de school. Die invulling moet gebeuren op basis van een visie en die wordt mede gestuurd door religieuze, levensbeschouwelijke of pedagogische grondslagen.

Van wet naar Burgerschat

De punten 1, 2 en 3 van de wetgeving gaan over de beoogde uitkomsten. Ze gaan over competenties die een mix zijn van kennis, vaardigheden en waarden. De leerlijn Burgerschat moet dus minimaal aanzetten tot een schoolaanbod waarmee dit alles aangeleerd kan worden. De punten 4 en 5 komen in het tweede deel van deze reeks voorpublicaties aan de orde; ze gaan namelijk over de schoolcultuur en het schoolaanbod zelf. Naast de wettelijke eisen, is er ook nog een praktische eis. De leerlijn Burgerschat moet namelijk zo zijn opgebouwd dat het mogelijk is om een of meerdere onderdelen ervan te gebruiken. Hierdoor kan er flexibel worden aangesloten bij de visie of een al bestaand schoolaanbod.

Prosociaal gedrag als basis

Het doel van de wetgeving is dus dat actief burgerschap en de sociale cohesie worden bevorderd. De basis onder dit alles is prosociaal gedrag. Dit is, zo concludeert Wildeboer (2017), gedrag gericht op het welzijn van anderen en komt onder andere tot uiting in helpen, troosten, zorgen en doneren. Belangrijke voorspellers ervan zijn een hoge mate van zelfcontrole en een hoger niveau van empathie. Om tot prosociaal gedrag te komen (en antisociaal gedrag te verminderen) is volgens Van Overveld (2017) een schoolbreed aanbod in sociaal-emotioneel leren (SEL) nodig. Hij toont de effecten hiervan overtuigend aan in zijn gelijknamige boek.

Figuur 2: de vijf standaarden uit de wetgeving over burgerschapsonderwijs

¹ Wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met de verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs. Memorie van toelichting. Tweede Kamer der Staten-Generaal. (Vergaderjaar 2019-2020). Verkregen op 14-5-2023 van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35352-3.pdf>

² Wet van 23 juni 2021 tot wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs. Verkregen op 15-4-2023 van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2021-320.html>. In: Staatblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 2021, 320.

Sociaal-emotioneel leren

Bij SEL gaat het om “levensvaardigheden waarmee we onszelf, onze vriendschappen en ons leven effectief en moreel verantwoord kunnen vormgeven” (Van Overveld, 2017, p.21). Het gaat hier feitelijk om pro sociaal gedrag gericht op de persoon zelf en op anderen, inclusief de morele verantwoording ervan. SEL bestaat uit IK- JIJ- en WIJ-competenties³. Ze zijn omschreven in *figuur 3*. In gezamenlijkheid leidt het aanleren van deze competenties tot nog meer dan alleen pro sociaal gedrag: “Het aanleren van SEL-competenties kan bijdragen aan het welbevinden van kinderen en aan de realisatie van een veilige leer- en leefomgeving binnen het onderwijs” (Van Overveld, 2017, p.21). Met een schoolaanbod in SEL wordt dus ook de schoolcultuur mede gevormd (en dit is ook in lijn met de wetgeving).

Sociaal-emotioneel leren

IK	IK-competenties zijn intrapersoonlijk en gaan over het emotionele deel van SEL. Ze zijn gericht op het herkennen van lichaamssignalen, het verwoorden van emoties en het inzetten van strategieën om hevige emoties te hanteren.
JIJ	JIJ-competenties zijn interpersoonlijk en gaan over het sociale deel van SEL. Ze zijn gericht op het denken en voelen over de ander (empathie) en op de sociale vaardigheden.
WIJ	WIJ-competenties zijn interpersoonlijk en gaan over het maken van verantwoorde keuze waarin normen, waarden en belangen spelen. In de WIJ-competenties komen de IK- en de JIJ-competenties samen.

Figuur 3: omschrijvingen van de IK- JIJ- en WIJ-competenties van SEL

Burgerschap

De bewezen toename van pro sociaal gedrag door een schoolbreed aanbod in SEL is een enorme stap in de richting van de beoogde uitkomst van de wetgeving. Het is een solide basis onder het burgerschapsonderwijs. Om die reden is de leerlijn Burgerschat dan ook gebaseerd op de IK-, JIJ- en WIJ-competenties. Er zijn echter nog wel een aantal aanpassingen nodig om de burgerschapsvorming nadrukkelijker naar voren te laten komen. In een vergelijking tussen SEL en burgerschap concludeert Nieuwelink 2021 namelijk dat SEL er eerder toe zal leiden

dat leerlingen zich zullen gaan voegen in de bestaande maatschappij dan dat zij deze mede gaan vormen. Het vormen houdt in dat je een (afwijkende) mening over een maatschappelijk verschijnsel omzet in actief (en geaccepteerd) handelen om een verandering teweeg te brengen. Dat vormende aspect is volgens hem wat nu juist de bedoeling is van het burgerschapsonderwijs.

Zes domeinen

Om de burgerschapsvorming in de leerlijn Burgerschat op te nemen zijn de WIJ-competenties aangevuld met burgerschapskennis. Je kunt namelijk pas actief deelnemen aan een pluriforme democratische samenleving als je weet wat dat inhoudt. In *figuur 4* is zichtbaar dat elk van de competentiegroepen in de leerlijn Burgerschat uit twee domeinen bestaat. Een domein is een omliggende groep competenties binnen een grotere verzameling. IK bestaat uit *Zelfbesef* en *Zelfmanagement* en JIJ bestaat uit *Besef van de ander* en *Omgaan met anderen*. In de originele SEL-indeling waren de WIJ-competenties gelijk aan het domein *Verantwoorde keuzes maken*. Hier is er dus een bij gekomen: *Burgerschapskennis*.

Figuur 4. Opbouw van Burgerschat: de IK-, JIJ- en WIJ-competenties met de domeinen.

3 De inhoud van SEL komt terug in de kerndoelen 34 en 35.

Burgerschapskennis

Het domein *Burgerschapskennis* is onderverdeeld in vijf thema's die zijn omschreven in *figuur 5*. Tezamen houden ze het midden tussen een brede(re) en een minimale invulling van burgerschap. De thema's *Duurzaamheid*⁴, *Gezondheid* en *Informatiewijsheid*⁵ zijn optioneel. Ze vallen samen met een aantal kerndoelen, maar vanuit de wetgeving gezien hoeven ze geen deel uit te maken van het vak burgerschap. De drie thema's zijn echter wel relevant gezien de snelle ontwikkelingen, het maatschappelijke debat erover en de invloed ervan op de samenleving en (dus ook) op de leerlingen zelf. Dat is dan ook de reden dat ze in de leerlijn Burgerschat zijn opgenomen. De thema's *Diversiteit*⁶ en *Democratie*⁷ zijn verplicht. Alle thema's zijn mede geïnspireerd op de inhoudslijnen van het SLO, omdat ze aansluiten bij de kerndoelen (SLO, verschillende jaartallen).

Inhouden van de domeinen

In *figuur 6* zijn alle inhouden van elk domein kort omschreven. Hierdoor wordt zichtbaar dat de leerlijn de persoonlijke (IK), de sociale (JII) en maatschappelijk vorming (WIJ) integreert. Een hier niet zichtbare, maar wel belangrijke aanpassing gericht op de burgerschapsvorming, betreft het domein *Verantwoorde keuzes maken*. Dit domein is namelijk aangevuld met competenties gericht op het democratisch en maatschappelijk handelen.

Figuur 5: Omschrijving van de thema's van het domein Burgerschapskennis

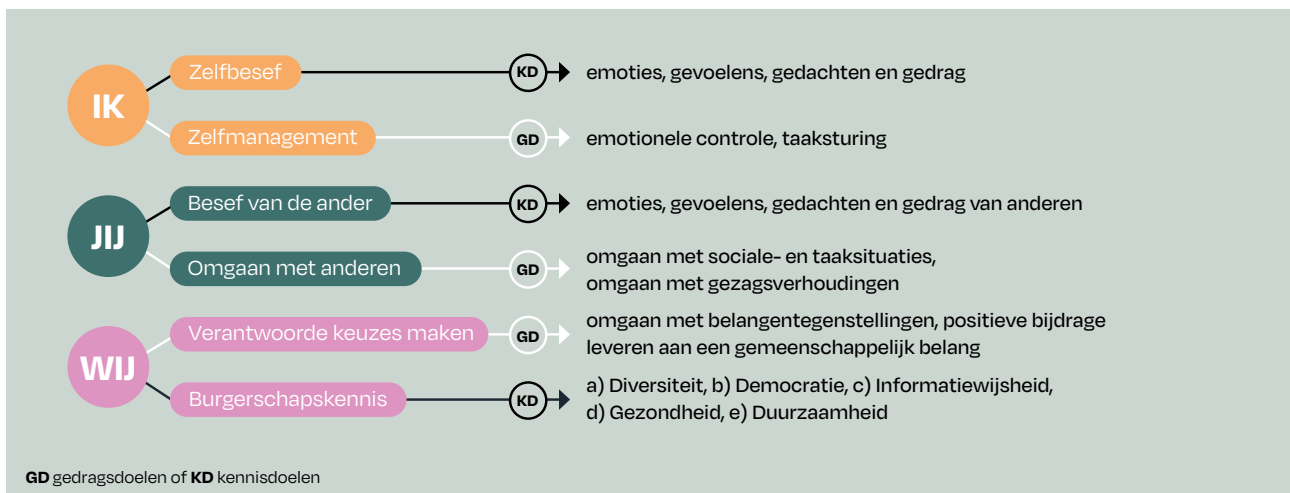
Hiermee is het vormende aspect waarover Nieuwelink schreef, ook vertegenwoordigd. De aanvulling binnen *Verantwoorde keuzes maken* is geïnspireerd op diverse publicaties over burgerschapsonderwijs, zoals die van Curriculum.nu (Alkemade et al., 2019) en het SLO (Visser, 2018, 2021).

4 Duurzaamheid: kerndoel 39

5 Gezondheid en mediawijsheid: kerndoel 34

6 Diversiteit: kerndoel 38

7 Democratie: kerndoel 36

Figuur 6: Inhouden van de domeinen van Burgerschat en typen doelen.

Zelfregulatie als basis

Alle domeinen van de leerlijn Burgerschape zijn gericht op zelfregulatie in cognitief, emotioneel en sociaal opzicht. De ontwikkeling van de executieve functies is daarmee een integraal onderdeel van de leerlijn. *Zelfmanagement* vormt hierin een belangrijk domein gezien de langetermijneffecten: "Een verbetering van de competentie Zelfmanagement behoedt kinderen voor een criminele carrière, zo wordt regelmatig in onderzoek gerapporteerd" (Van Overveld, 2017, p. 31). Tot een soortgelijke conclusie komt ook Schweinhart (zonder jaartal). Kleuters die dagelijks via vaste routines in hun taaksturing worden getraind, zijn in hun latere leven op tal van terreinen succesvoller dan leeftijdsgenoten die hierin niet worden getraind. Zelfs veertig jaar na dato zijn de effecten van dit onderzoek, uitgevoerd onder kleuters die in armoede opgroeiden, nog steeds zichtbaar.

Gedrags- en kennisdoelen

De competenties van SEL verwijzen naar een mix van kennis, vaardigheden en attitudes. Wat dit laatste aangaat, is het sterker om het woord waarden te gebruiken. De reden hiervoor is dat een waarde verwijst naar een fundamenteel uitgangspunt, terwijl een attitude afhankelijk is van een situatie. Een waarde is dus makkelijker te gebruiken in het onderwijs, omdat het om een beperkt aantal gaat waar alle school- en klassenregels op terug te voeren zijn. Al het gedrag

is eraan te toetsen. Verder is het zo dat de leerlijn Burgerschape niet is opgebouwd uit competenties, maar uit kennis- en gedragsdoelen. Dit onderscheid biedt namelijk meer handvatten bij de vormgeving van het schoolaanbod (zoals zal blijken in deel 2 van deze serie voorpublicaties). In *figuur 6* is eveneens per domein aangegeven om welk type doelen het gaat. De (platte) kennisdoelen bevinden zich in het domein *Burgerschapskennis*. Bij de domeinen *Zelfbesef* en *Besef van de ander* gaat het ook om kennis, maar dan in de zin van een doorvoeld weten.

Basiswaarden

Gelijktijdig met de kennis- en gedragsdoelen moeten er ook waarden worden aangekweekt. Dit zijn de basiswaarden van de democratische pluriforme rechtsstaat en de universeel geldende rechten en vrijheden van de mens. De Vente et al (2021) noemen acht basiswaarden, maar in andere artikelen zijn het er minder of zijn ze anders verwoord. Om het hanteerbaar te maken wordt er in de leerlijn Burgerschape gekozen voor vijf van elkaar te onderscheiden basiswaarden. Deze zijn niet concreet zichtbaar als leerdoel, maar zijn van invloed op elk leerdoel van de leerlijn Burgerschape. Op deze basiswaarden kun je dan ook altijd terugvallen; je kunt ze bijvoorbeeld vertalen naar een schoolregel. In *figuur 7* zijn de vijf basiswaarden opgesomd en voorzien van voorbeeld-schoolregels.

Basiswaarde	Voorbeelden schoolregels
Gelijkheid	<ul style="list-style-type: none"> Iedereen is gelijk Ik ga met ieder kind hetzelfde om
Solidariteit	<ul style="list-style-type: none"> We spelen en werken samen Ik speel en werk met andere kinderen
Vrijheid	<ul style="list-style-type: none"> Iedereen mag zichzelf zijn Ik kies zelf wie ik ben
Verdraagzaamheid	<ul style="list-style-type: none"> Iedereen mag anders zijn Ik laat ieder kind zichzelf zijn
Zelfverantwoordelijkheid	<ul style="list-style-type: none"> Iedereen is zelfverantwoordelijk Ik ben verantwoordelijk voor mijn eigen gedrag

Figuur 7: Basiswaarden van de leerlijn Burgerschape en voorbeelden van schoolregels

Preventief schoolaanbod

Een preventief schoolaanbod is waar de leerlijn Burgerschat de basis van wil zijn. Dit betekent dat de focus komt te liggen op het aanleren van gewenst gedrag en pas in tweede instantie op het repareren van gedragsmoeilijkheden. Een schoolaanbod in SEL en een schoolaanbod in burgerschap doen er beide toe, zo blijkt uit onderzoek van Van Overveld (2017) en van Dijkstra et al (2018). De laatste concludeert op basis van (internationaal vergelijkend) onderzoek dat, naast de juiste schoolcultuur, het uitvoeren van een curriculum burgerschap al effectief is. De voorwaarde is wel dat het gaat om "een doordacht curriculum waarin de pedagogische en didactische aanpakken aansluiten bij de inhoud van het aanbod, dat een vaste plaats heeft en verbonden is met andere delen van het aanbod" (Dijkstra et al, 2018, p24.) De leerlijn Burgerschat integreert de leerdoelen van SEL en burgerschap. Op die leerdoelen kan een integraal schoolaanbod worden gebouwd.

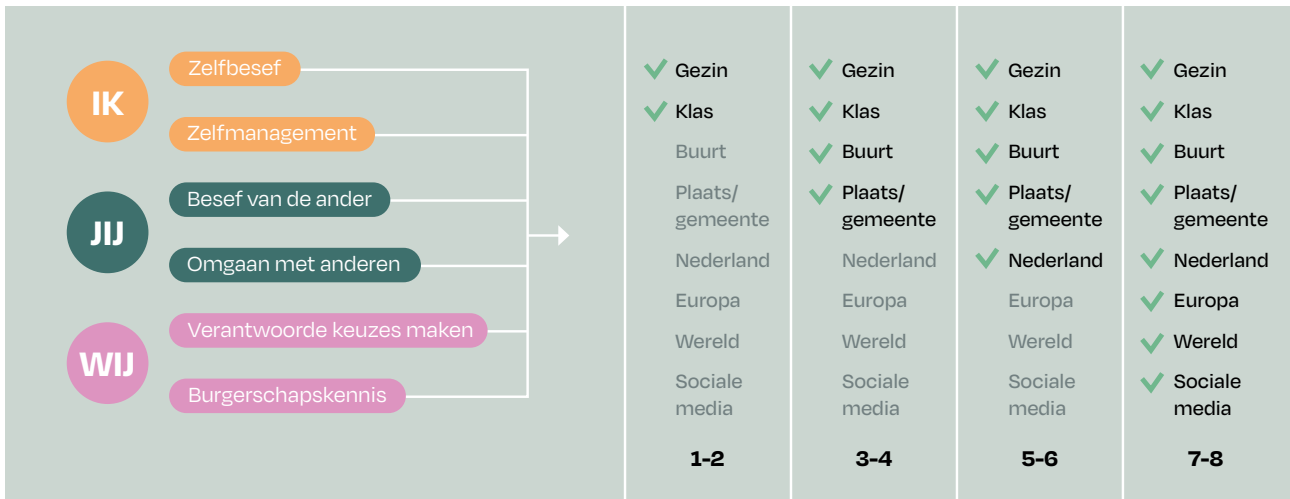
Cruciale leerdoelen

De doelen van de leerlijn Burgerschat zijn zogeheten cruciale leerdoelen. Voorbeelden hiervan zijn opgenomen in *figuur 8*. Cruciaal worden ze genoemd, omdat ze voorwaardelijk zijn aan andere doelen of samenvallen met een kerndoel (en dus verplicht zijn). Cruciaal verwijst ook de beheersing ervan op een bepaald moment in de tijd: eind groep 2, eind groep 4, eind groep 6 en eind groep 8. Het gaat hier om vier tijdsblokken van telkens twee schooljaren en dat biedt een school vrijheid. Doelen hoeven namelijk niet direct beheerst te worden; er kan twee jaar aan gewerkt worden en het aantal keren dat je er onderwijs in geeft kun je afstemmen op de behoeften van de leerlingen. Vanuit de ontwikkelingspsychologie gezien is het niet zinvol om de cruciale leerdoelen nog verder per leerjaar uit te splitsen. Het plannen van het schoolaanbod kan natuurlijk wel per leerjaar.

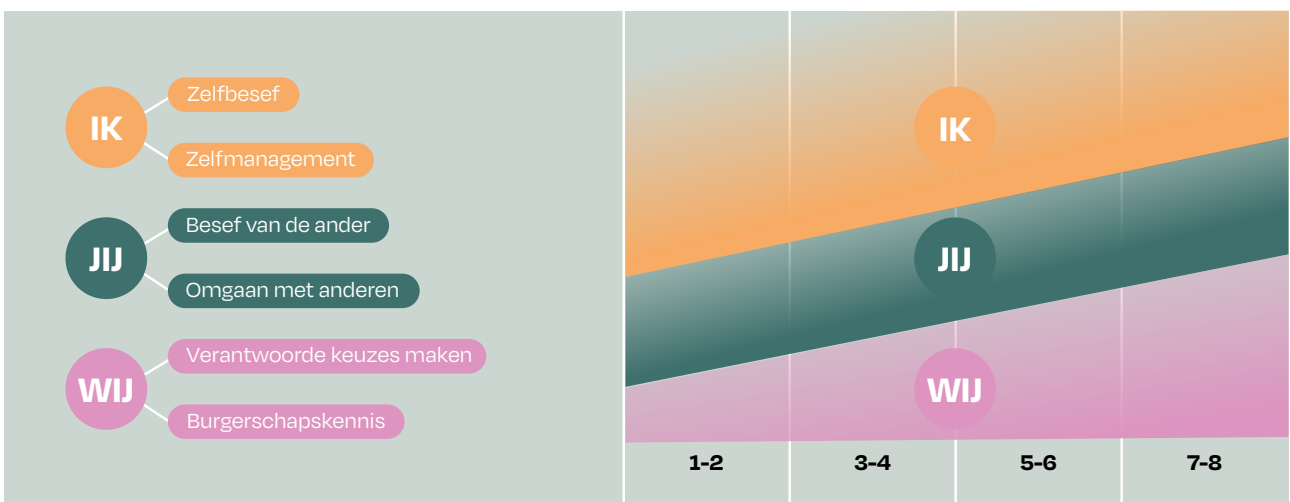
Domein	1-2	3-4	5-6	7-8
Zelfbesef (KD)	Ik kan zeggen wie mij boos, bang of verdrietig maakt	Ik weet wanneer ik trots ben op mezelf	Ik weet dat het beeld dat ik van mezelf heb anders kan zijn dan het beeld dat anderen van mij hebben	Ik weet wat ik nodig heb in een emotionele situatie waar ik zelf niet uitkom
Zelfmanagement (GD)	Ik kan tegen een ander zeggen te stoppen met gedrag dat mij boos, bang of verdrietig maakt	Ik kan feedback van een volwassene aanhoren en omzetten in handelen	Ik kan het resultaat van mijn werk nakijken en toetsen aan de succescriteria	Ik kan een onveilige situatie vermijden
Besef van de ander (KD)	Ik weet waarin anderen verschillen van mijzelf	Ik weet dat anderen in dezelfde situatie zich anders kunnen voelen dan ik	Ik weet hoe anderen (kunnen) reageren in een emotionele situatie	Ik weet wat voor anderen de emotionele gevolgen kunnen zijn als ze worden uitgesloten
Omgaan met anderen (GD)	Ik kan een ander vragen of ik iets mag gebruiken	Ik kan sorry zeggen om een door mij veroorzaakte ongewenste situatie af te sluiten	Ik kan de competitie aangaan in een wedstrijdsituatie	Ik kan rekening houden met de grenzen van anderen (emotioneel, fysiek)
Verantwoorde keuzes maken (GD)	-	Ik kan een win-win-oplossing bedenken voor een ruzie	Ik kan bijdragen aan een goede sfeer in de klas	Ik kan me neerleggen bij een meerderheidsbesluit dat democratisch tot stand kwam
Burgerschapskennis (KD)	Ik weet dat bewegen goed voor je lijf is (gezondheid)	Ik weet dat filmpjes, plaatjes en teksten echt of onecht kunnen zijn (informatiewijsheid)	Ik weet wat discriminatie is en dat dit niet mag (diversiteit)	Ik weet dat er altijd tegengestelde opvattingen zullen zijn en dat democratie een manier is om hiermee om te gaan (democratie)

figuur 8: Voorbeelden van cruciale leerdoelen uit Burgerschat per domein per twee leerjaren.

GD gedragsdoelen of KD kennisdoelen

Figuur 9: De belevingswerelden van Burgerschape

Figuur 10: Schematische weergave van de verschuiving in de verhouding van het aantal leerdoelen van de IK-, JIJ- en WIJ-competenties door de tijd heen.

Ik-vorm

De doelen van Burgerschape zijn in de ik-vorm beschreven, zoals: 'ik weet...' en 'ik kan...'. Door ze zo te beschrijven, komen ze dicht bij de persoon die ze moet verwerven. De doelen zijn daardoor ook te gebruiken door de leerlingen zelf. Leerkrachten of schoolteams kunnen hiervoor kiezen als zij het wenselijk vinden om het eigenaarschap van het leerproces geheel of gedeeltelijk bij de leerling neer te leggen. Leerlingen worden dan betrokken bij de (zelf)beoordeling van doelen en de manier waarop ze hun leerproces inrichten.

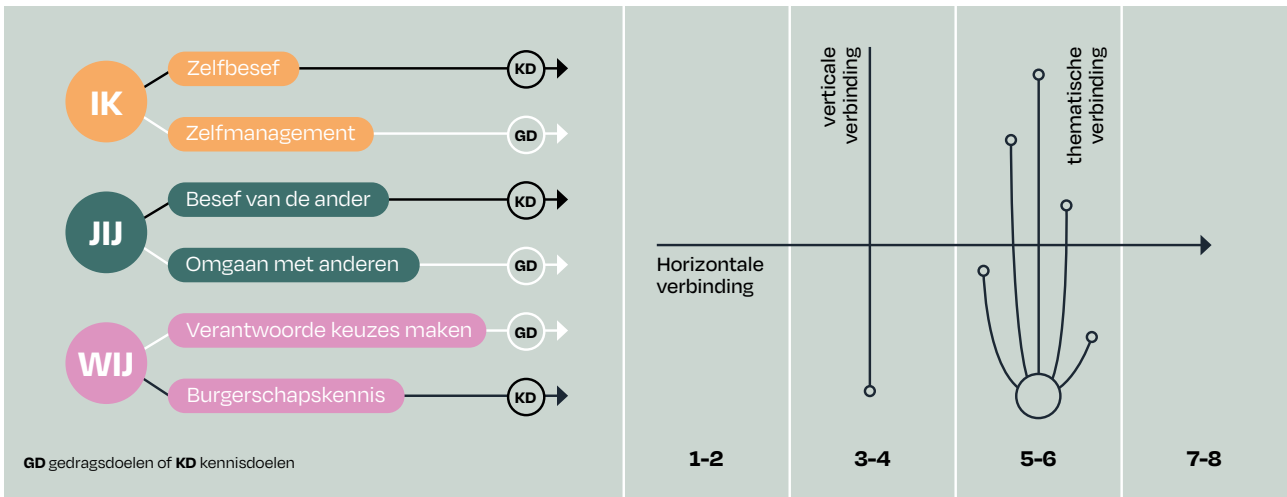
Belevingswerelden

Elk tijdsblok van twee schooljaren is in Burgerschape gekoppeld aan belevingswerelden (figuur 9). Een belevingswereld verwijst naar het deel van de samenleving dat voor leerlingen voorstelbaar en invoelbaar is (en gaat niet per definitie over waar leerlingen fysiek staan). Burgerschapeonderwijs vanuit de beschreven belevingswerelden zal gemiddeld genomen

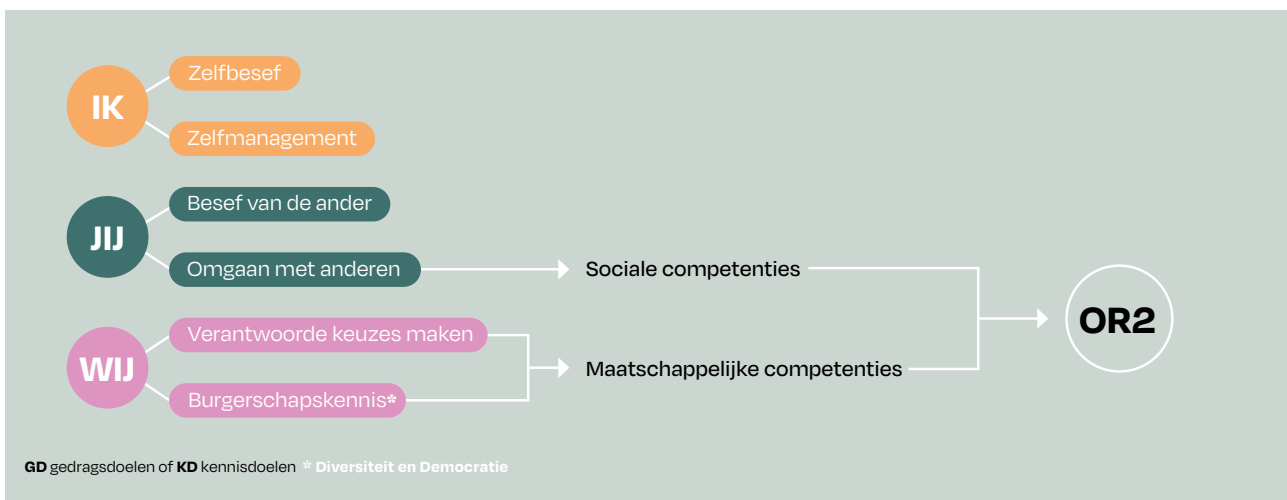
betekenisvoller zijn dan vanuit werelden daarbuiten. Natuurlijk, er zijn leerlingen die al eerder in de tijd een ruimere belevingswereld hebben dan hun klasgenootjes. Dat is niet waar het bij deze indeling om gaat; de werelden zijn bedoeld om het burgerschapeonderwijs inhoudelijk vorm te geven. Tevens zijn de leerdoelen hierop afgestemd.

IK-, JIJ- en WIJ in de tijd

De verhouding tussen het aantal leerdoelen in de IK-, JIJ- en WIJ-competenties is niet in elke leerjaarcombinatie hetzelfde. Vanuit de ontwikkelingspsychologie gezien is het namelijk zo dat er in de leerjaren 1-2 verhoudingsgewijs veel aandacht is voor de ontwikkeling van de IK-competenties. In de leerjaren 7-8 staan de WIJ-competenties meer op de voorgrond. In de leerlijn Burgerschape is de verschuiving in aandacht vooral zichtbaar in de toename van het aantal doelen van de WIJ-competenties. In figuur 10 wordt de verdeling van de leerdoelen door de tijd heen weergegeven.

Figuur 11: Schematische figuur van de interne verbindingen van Burgerschape: horizontaal, verticaal, thematisch.

Figuur 12: Burgerschape en de sociale en maatschappelijke competenties (OR2).

Verbindingen

Binnen de leerlijn Burgerschape zijn horizontale, verticale en thematische verbindingen aangebracht. Deze verbindingen versterken de interne samenhang. De horizontale verbindingen worden gemaakt door het feit dat leerdoelen binnen een domein elkaar opvolgen. De verticale en thematische verbindingen gaan over inhoudelijke dwarsverbanden en lopen door alle domeinen heen. Hierdoor kun je gelijktijdig aan set leerdoelen werken. In de groepen 3 en 4 kunnen bijvoorbeeld de doelen 'ik ken een aantal kwaliteiten en zwakheden van mijzelf' (IK) en 'ik weet van een aantal anderen de kwaliteiten en zwakheden' (JIJ) gelijktijdig worden behandeld. De thematische verbindingen worden gevormd vanuit een thema uit het domein *Burgerschapekennis*. Dit biedt aan scholen de mogelijkheid om gelijktijdig te kunnen werken aan kennis- én gedragsontwikkeling. De interne verbindingen zijn schematisch weergegeven in [figuur 11](#).

Sociale en maatschappelijke competenties (OR2)

De doelen van de domeinen *Omgaan met anderen* en *Verantwoorde keuzes* kun je zien als resultaat van de mate waarin de andere domeinen worden beheerst. Beide domeinen gaan over de (zichtbare) interactie met anderen en zijn de uitkomst van alle andere domeinen samen. We kunnen beide domeinen dan ook zien als respectievelijk de sociale en de maatschappelijke competenties. Hierop moet elke school zich verantwoorden. In het Onderzoekskader van de Inspectie van het Onderwijs worden ze aangeduid met OR2. Omdat de wetgeving over het burgerschapsonderwijs (Inspectie van het onderwijs, 2021) nadrukkelijk stelt dat er ook kennis moet worden verworven, worden de thema's *Democratie* en *Diversiteit* van *Burgerschapekennis* ook aan de maatschappelijke competenties toegevoegd (zie [figuur 12](#)). Voor het verantwoorden op OR2, kun je de leerlijn Burgerschape gebruiken als aanvulling op, of vervanging van, observatie-instrumenten die je nu al gebruikt voor het in kaart brengen van de gedragsontwikkeling van leerlingen.

Visie in drie delen

De leerlijn Burgerschat kun je gebruiken om een (bestaand) schoolaanbod te evalueren, aan te scherpen of verder uit te bouwen. Dat doe je vanuit visie die uit drie delen bestaat:

1. *Hoe zien wij actief burgerschap?* De vraag is hier: hoe zien wij actief burgerschap vanuit onze religieuze, levensbeschouwelijke of pedagogische grondslagen, of onze bestaande visie? Anders gezegd: vanuit welke waarden willen wij invulling geven aan actief burgerschap?
2. *Wat heeft onze leerlingpopulatie nodig?* De vraag is hier: wat hebben onze leerlingen qua burgerschap nodig als we kijken naar de situatie waarin zij opgroeien, thuis en in de buurt?
3. *Hoe kijken wij tegen burgerschapsonderwijs aan?* De vragen hier zijn: Hoe moet onze school een oefenplaats zijn om ervaring op te doen met de basiswaarden? Hoe zorgen wij voor een veilige schoolcultuur in overeenstemming met de basiswaarden? En hoe geven wij les in burgerschap (denk aan: thematisch of structureel, als apart vak of vakgeïntegreerd, vanuit onderzoekend leren of vanuit een andere didactiek)?

Visieontwikkeling

Wil je met visieontwikkeling starten dan is het nodig om eerst de kaders vanuit de wetgeving te schetsen. Kennis hiervan creëert focus en maakt ook dat de visieontwikkeling niet een richting uitgaat die buiten de kaders ligt. Bij de visieontwikkeling gebruik je werkvormen waarbij je collega's handelend bezig zijn. Na de bijeenkomst schrijft iemand de visie uit. Een krachtige visie is bondig omschreven en heeft in elk geval drie kenmerken in zich: het is ambitieus, duurzaam en richtinggevend. Het is zinvol om ook een eventuele missie van de school opnieuw te bekijken vanuit de vraag: Jaagt de missie ook het burgerschapsonderwijs aan? De stap die daarop volgt is de keuze van de leerdoelen uit de leerlijn Burgerschat.

De leerlijn Burgerschat kun
je gebruiken om een
(bestaand) schoolaanbod te
evalueren, aan te scherpen
of verder **uit te bouwen.**

Casus school A

School A heeft een lage schoolweging en staat in een buitenwijk van de stad. Het is een zogeheten 'ondernemende school'. Er zijn redelijk wat culturele verschillen aangezien de school grotendeels wordt bevolkt door kinderen van expats. Het aanbod burgerschap is incidenteel en, als de mogelijkheid zich voordoet, gekoppeld aan wereldoriëntatie of begrijpend lezen.

1. In de visie op actief burgerschap komt de mens als autonome en zelfverantwoordelijke burger sterk naar voren. Als iemand vanuit zichzelf goede keuzes maakt, wordt de samenleving bijna automatisch beter. Kennis over de pluriforme democratische rechtstaat is essentieel. Het is de persoonlijke vorming die centraal zou moeten staan in de opvoeding.
2. Vanuit de leerlingpopulatie gezien is het nodig dat leerlingen kennismaken met mensen met andere sociaaleconomische achtergronden. Leerkrachten merken op dat hun leerlingen zich vaak zorgen maken en sommigen worstelen met hun zelfbeeld.
3. Het schoolteam ziet een structureel aanbod in burgerschap voor zich. Dat past namelijk het beste bij de 'degelijke leerschool' die zij is (en wil blijven) en sluit aan bij de ontevredenheid met het 'hap-snap-aanbod' dat er nu is.

*School A kiest ervoor om bij alle doelen van de leerlijn Burgerschap een schoolaanbod te maken, met een zwaartepunt op de ontwikkeling van de IK-competenties. Alle thema's van het domein **Burgerschapskennis** wil zij jaarlijks in elke groep aanbieden. Verder wil het schoolteam leerlingen vaker in aanraking brengen met kinderen en gezinnen die er sociaaleconomisch slechter voor staan dan zij. Er zijn ideeën om burgerschapsonderwijs te koppelen aan het concept van de ondernemende school; het team ziet hiervoor legio mogelijkheden. School A wil zich gaan verantwoorden op OR2 door middel de bestaande gedragsvragenlijsten in combinatie met de registratie van de beheersing van leerdoelen van de thema's in het domein **Burgerschapskennis**.*

Casus school B

School B heeft een hoge schoolweging en staat in een stadswijk met veel culturele verschillen. De school is een 'Lekker fit-school', bedoeld om gezond gedrag bij de leerlingen te stimuleren. Het schoolteam besteedt veel tijd aan het onderwijs in sociaal-emotioneel leren en richt dit preventief in om excessen zoveel mogelijk te voorkomen. Er wordt actief samengewerkt met jeugd(zorg)instanties in de wijk. Ten aanzien van burgerschap is er nog geen schoolaanbod.

1. Tijdens de visiebijeenkomst blijkt dat het team van mening is dat actief burgerschap de persoonlijke, sociale en maatschappelijke vaardigheden van mensen betreft. Deze drie zijn niet los van elkaar te zien en ze zijn allemaal even belangrijk.
2. De leerlingen hebben volgens de teamleden vooral onderwijs nodig in de drie vormingsgebieden. Gedrag wordt namelijk niet als vanzelfsprekend verworven, maar moet actief worden aangeleerd en bijgestuurd.
3. Het schoolteam wil het structurele aanbod in sociaal-emotioneel leren aanvullen met een thematisch aanbod voor burgerschap. De keuze voor thema's wordt gemaakt omdat het grootste deel van het schoolaanbod al gestructureerd is en er zo meer ruimte wordt geboden voor expressie. Ook is er een wens om de leerlingen meer te betrekken bij het onderwijs zelf.

*School B kiest ervoor om het aanbod in sociaal-emotioneel leren aan te vullen met de doelen uit de leerlijn Burgerschap die over het democratisch en maatschappelijk handelen gaan. Deze zijn opgenomen onder de domeinen **Omgaan met anderen** en **Verantwoorde keuzes maken** en **Burgerschapskennis**. Het schoolteam zet in op thematisch burgerschapsonderwijs en leerlingparticipatie. Voor de verantwoording op OR2 wil men naast de bestaande screeningslijsten ook de beheersing van de leerdoelen van de drie genoemde domeinen gaan registreren.*

Casus school C

School C heeft een gemiddelde schoolweging en staat in een kleine dorpskern. De protestants-christelijke identiteit uit zich in het godsdienstonderwijs dat structureel op het rooster staat. Burgerschapsonderwijs wordt thematisch aangepakt, bijvoorbeeld rondom 4 en 5 mei.

1. Het schoolteam wil het actief burgerschap vanuit de christelijke waarden vormgeven. Het actief burgerschap wordt vormgegeven binnen en buiten een (kerk)gemeenschap waarin men zorgt voor elkaar en in het bijzonder voor de zwakkeren in de samenleving.
2. De leerlingen moeten vooral leren over de zaken die buiten de huidige leef- en belevingswereld liggen. Zij komen te weinig in aanraking met de diversiteit in de samenleving en groeien relatief beschermd op.
3. Voor de teamleden is het belangrijk dat het aanbod in burgerschap thematisch blijft en sterker verbonden wordt met de eigen waarden en normen.

*School C wil burgerschapsonderwijs vorm gaan geven vanuit de thematische structuur van de leerlijn Burgerschat. De verbindingen vanuit elk thema van het domein **Burgerschapskennis** met leerdoelen uit de andere domeinen biedt kansen om deze vanuit de eigen waarden en normen aan te leren. Godsdienstlessen staan dan niet altijd meer op zichzelf, maar zijn onderdeel van een groter geheel van activiteiten binnen een thema. Voor de verantwoording op OR2 kiest men voor de registratie van de beheersing van alle leerdoelen uit de leerlijn Burgerschat.*

Bronnen

Alkemade, C. et al. (2019). *Leergebied Burgerschap. Voorstel voor de basis van de herziening van de kerndoelen en eindtermen van de leraren en schoolleiders uit het ontwikkelteam Burgerschap*. Verkregen op 15-5-2023 van <https://www.curriculum.nu/download/bu/Voorstellen-Burgerschap.pdf>. Curriculum.nu.

Dijkstra, A. (2018). *Schoolkenmerken voor bevordering van burgerschapscompetenties van leerlingen in het basisonderwijs. Overzichtsrapport voor het peilingsonderzoek burgerschap einde basisonderwijs*. Verkregen op 14-5-2023 van www.nro.nl/sites/nro/files/migrate/voorstudie_peilingsonderzoek_burgerschap_FINAAL_20180627.pdf. Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Inspectie van het Onderwijs (2021). *Onderzoekskaders 2021 voor verschillende onderwijssoorten*. Verkregen op 16-4-2023 van <https://www.onderwijsinspectie.nl/onderwerpen/onderzoekskaders>. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Nieuwelink, H (2021). *Burgerschap en sociaal-emotioneel leren. De overeenkomsten en verschillen*. Verkregen op 16-4-2023 van https://www.schoolenveiligheid.nl/wp-content/uploads/2021/09/Burgerschap-en-sociaal-emotioneel-leren_Hessel-Nieuwelink.pdf. Utrecht: Stichting School en Veiligheid.

Van Overveld, K (2017). *SEL, sociaal-emotioneel leren als basis*. Huizen: Uitgeverij Pica.

Schweinhart, L (zonder jaartal). *The High/Scope Perry Preschool Studie Through Age 40. Summary, Conclusions and Frequently Asked Questions*. Verkregen op 25-4-2-23 van <https://highscope.org/perry-preschool-project>. Ypsilanti, Michigan, US: High Scope

SLO (2006). *Kerndoelen primair onderwijs 2006. Overdruk uit het kerndoelenboekje dat verscheen bij de introductie, inclusief latere wettelijke aanvullingen op deze kerndoelen*. Verkregen op 21-5-2023 van <https://www.slo.nl/sectoren/po/kerndoelen>. Amersfoort: SLO.

SLO (verschillende jaartallen). *Inhoudslijnen PO*. Verkregen op 15-4-2023 van <https://www.slo.nl/sectoren/po/inhoudslijnen-po/waarom-inhoudslijnen>. Amersfoort: SLO.

De Vente et al. (2021). *Ijkpunten voor goed burgerschapsonderwijs. Voor basisonderwijs, voortgezet onderwijs en speciaal onderwijs*. Op 25-4-2023 verkregen van <https://www.schoolenveiligheid.nl/kennisbank/ijkpunten-voor-goed-burgerschapsonderwijs>. Amsterdam: Academische Werkplaats Sociale Kwaliteit onderwijs, PO-Raad, VO-Raad, MBO Raad, Stichting School & Veiligheid.

Visser, A (2018). *Burgerschap in het basisonderwijs. Domeinbeschrijving ten behoeve van peilingsonderzoek*. Op 19-6-2023 verkregen van <https://www.slo.nl/publicaties/@4627/burgerschap>. Enschede: SLO.

Visser, A (2021). *Handreiking burgerschap funderend onderwijs. Doelgericht en samenhangend werken aan burgerschap*. Op 19-6-2023 verkregen van <https://www.slo.nl/publicaties/@19706/handreiking-burgerschap-funderend>. Amersfoort: SLO

Wildeboer, A (2017). *Nederlandse samenvatting van: Nice traits or nasty states: dispositional and situational correlates of prosocial and antisocial behavior in childhood. Doctoral Thesis*. Verkregen op 19-5-2023 van www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/sociale-wetenschappen/pedagogische-wetenschappen/oraties-proefschriften/wildeboer-nederlandsesamenvatting.pdf. Leiden: Universiteit Leiden.

Wil je op de hoogte blijven van alle ontwikkelingen, publicaties en trainingen van Helder Onderwijsadvies?

Meld je dan aan voor onze nieuwsbrief.

Deze nieuwsbrief verschijnt maandelijks.

Aanmelden nieuwsbrief